

Людмила Починок

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЖИТТЄВА ФІЛОСОФІЯ ЯК ЗАСІБ САМОВИКРИТТЯ ГЕРОЯ

У дослідженні порушується складний і доволі неоднозначний за своєю суттю комплекс проблем – добра і зла та злочину і кари. Актуальність цих проблем була незаперечною у всі часи і завжди залишатиме за собою цей пріоритет, адже ці проблеми безпосередньо пов'язані з властивими людині пошуком сенсу буття (навіщо жити) та пошуком виправдання своїх учинків (як жити), коли осмислений людиною і укладений у відповідну життєву філософію «сенса» починає входити у конфлікт з усталеними поняттям «добра» і правомірно тягне за собою невідворотний наслідок – «кару». Означене коло проблем надзвичайно поширене в літературних полотнах як українських, так і зарубіжних митців, що використовують життєву філософію своїх персонажів як своєрідний художній прийом характеристики героя та дієвий засіб їх неспростовного самовикриття.

Ключові слова: життєва філософія, сенс життя, проблема добра і зла, проблема злочину і кари, внутрішній конфлікт, самохарактеристика, самовикриття, саморуйнування.

*«Яка ж користь людині, що здобуде весь світ,
але душу свою занепа́стить?» (Мт. 16, 25-26) [1].*

«Безвір'я розкладає людину і губить її» [2, с.4]

(Митрополит Іларіон).

Проблема пошуку сенсу життя є одним із ключових питань, що турбують людство незалежно від плину часу, епохи, походження, національної чи станової приналежності. Втрапивши до категорії вічних питань минувшини, сучасності й budouччини, воно завжди залишатиметься відкритим і не даватиме спокою своєю впертою невирішеністю. Саме тому проблема пошуку сенсів та й сенсу життя зокрема стає найбільш поширеним предметом сучасних філософських студій (В.Шинкарук [18], Л. Павлишин [13], Т. Цимбал [17], А. Богачов [2], Т. Кучера [10], Л. Сафонік [14]).

Відавна «смысл/сенс» людського життя пов'язується із певними моральними категоріями, що або підносять людину та її життєві орієнтири, цінності й прагнення до божественного первня, або ж оголюють гріховну сутність людини і безнадійно опускають її до диявольського поріддя. За твердженням Л. Сафонік, нове покоління більшою мірою «схиляється до смислоконституюючої діяльності, де гідність людини – один з головних смислів та цінностей» [14, с.4]. Однак ця загалом творча ціннісна орієнтація людства не виключає існування певного відсотка деструктивних елементів, націлених на руйнацію людської гідності й божественного начала в людині, які обдирають найвищі моральні цінності з їх привілею «сенсаності» в людському бутті.

Тому маємо констатувати той факт, що, попри прагнення митців до зображення та пропагування високих ідеалів та вибраних і довершених героїв як «моделей» для наслідування, існує чи не підсвідомий потяг і до показу та осмислення типу персонажа-«лиходія», який своєю зухвалістю й цинізмом приваблює і вражає реципієнта з більшою силою, ніж морально досконалий герой. Подібне трапилось і з сприйняттям читацькою аудиторією твору англійського романіста С. Річардсона «Клариса, або Історія юної леді», що дарував

світовому письменству образ негідника Ловеласа, та з подальшим його романом «Історія сера Чарльза Грандісона», який, за творчим задумом автора, мав знівелювати невмотивоване читацьке захоплення мерзотником Ловеласом, запропонувавши натомість читацькій публіці образ бездоганного джентльмена сера Грандісона, що виявилось, однак, цілком безуспішним.

Схожа певною мірою творча історія мала місце і у творчій долі українського письменника Панаса Мирного, якого настільки захопив образ так званого «народного месника» – розбишаки Василя Гнидки, що з його «історії», випадково почутої в дорозі від парубка-візника і напочатку зреалізованої автором у формі живо-трепетного публіцистичного нарису «Подоріжжя від Полтави до Гадячого», з часом виростає ціла епопея з народного життя – роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Особливо неприємно вразило письменника парадоксальне за своєю моральною суттю прихильне, навіть захоплене ставлення простих селян до цього кривавого злочинця, що оповивався в народних переказах героїчною романтикою.

Образ Нечипора Варениченка, життєвим прототипом якого у романі і став Василь Гнидка, так заповнив творчу уяву письменника-психолога Панаса Мирного, який прагнув осмислити і викрити перед читачем внутрішню руйнівну сутність «народного месника», якого називав у своєму початковому нарисі «безталанною дитиною свого віку, скаліченим виводком свого побиту» [11, 2, с.26], що майбутній співавтор роману Іван Рудченко (Білик) змушений був викласти братові у листі від кінця 1872 року такі міркування: «Но нужно же знать, – что при тех же самых условиях, под влиянием другого мировоззрения, живут люди и дают другим жить» [11, 2, с.375]. І порадив Панасу Рудченку звернути увагу на той інший «світогляд» – тобто біблійну старозавітну історію Йови – та пропустити крізь його призму історію життя і «змагання за правду» Чіпки Варениченка.

Прислухавшись до поради брата, Панас Мирний зумів дати широке полотно соціально-психологічного й філософського роману-епопеї «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» з глибоким аналізом та тонкою і ненав'язливою авторською мотивацією злочинної суті виголошеної Чіпкою життєвої філософії «пошуків правди», що ламала людські долі й морально знищила остаточно і самого Нечипора Варениченка, вчинивши з нього справжнього звіра в людській подобі. Адже, як зауважує у своїх проповідях митрополит Іларіон, «зараз безв'я дуже липка і розкладова, й легко робить з людини бездушного звіра» [6, с.3].

Слушні думки з цього приводу висловив у своїй студії С. Єфремов: «Чіпка гине не просто фізично: він – а це далеко страшніше – морально гине, і питання, що ним опекла його востаннє нещасна жінка: «Так оце та правда?» – було найстрашнішим йому іспитом і найважчим судом. Нігілізм не зродив нічого і певно, що не міг Чіпка правди знайти на тому шляху, на який ступив був з своїм протестом» [8, с.171]. Цілком солідаризується із критиком С. Єфремовим і сучасний дослідник творчості Панаса Мирного І. Михайлин: «При всьому авторському співчутті до Чіпки, роман написано для того, щоб показати безперспективність життєвого шляху, на який штовхає героя виплекана ним немудра філософія; не утвердити, а заперечити сповідуваний Чіпкою стихійний соціалізм» [12, с.62].

Не менш категоричними в оцінці життєвої філософії Нечипора Варениченка, що шляхом розбою, кровопролиття і грабунку чинив «божий суд» і встановлював «правду» на землі, твердячи: «ми не крадемо, ми своє відбираємо» [11, 2, с.126], були й інші дослідники роману Панаса Мирного, зокрема – Н. Тимків [15], О. Льницький [7], М.Дивак [4], Н. Зборовська [9], М. Турчин [16], а також Г. Бузулан [3] та Н.Дудар [5], які студіюють роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» у компаративному зіставленні з романом Ф. Достоевського «Злочин і кара».

Такий підхід дослідниць вважаємо цілком слушним зокрема і з тих міркувань, що герой роману російського письменника Родіон Раскольніков не менш, ніж персонаж роману Панаса Рудченка, розмірковує про свою життєву філософію, скрупульозно її вибудовує і вмотивовує на цілком науковому соціально-політичному ґрунті, позбавленому, однак, будь-якої морально-етичної основи, що, власне, і призводить до її краху та духовного занепаду самого Раскольнікова, що був врятований від цілковитої моральної загибелі лише завдяки «щасливому збігу обставин» – тобто авторській волі.

Проблема життєвої філософії героя роману Ф. Достоевського «Злочин і кара» Родіона Раскольнікова варта окремої глибокої студії, як, власне, і подібні пошуки «життєвого смислу» героями творів інших, як українських, так і зарубіжних письменників, що використовують такий художній прийом, як самовикриття героя через його життєву філософію. Сюжетна і характеристична функція цього прийому може набувати найрізноманітніших форм – від внутрішньої рефлексії персонажа, що став жертвою розтлінних вчинків лиходія і прагне психологічної реабілітації, до відвертого виправдання злочинцем своїх кримінальних дій, що цинічно подаються під виглядом «суспільного блага».

Проблеми добра і зла, злочину і покарання завжди будуть актуальними у світовому письменстві, оскільки вони пов'язані із складним вибором у житті кожної людини, який рано чи пізно вона змушена робити, стикаючись із злом у своєму оточенні. Аналізуючи своє життя та позицію інших членів суспільства, людина схильна шукати виправдання своїх негідних вчинків і проступків. У такій ситуації людина часто підмінює поняття добра і зла, маніпулює ними, щоб уникнути прямого визнання свого злочину через страх покарання чи докорів сумління.

Таким чином у свідомості людини формується своєрідна «життєва філософія», яка виправдовує її злочини і породжує впевненість людини у її правоті й безкарності її вчинків. Як наслідок, така життєва позиція призводить людину до внутрішнього конфлікту, деморалізації особистості та духовної загибелі.

Отже, запропонована студія є лише початковою ланкою подальших досліджень означеної проблеми. У світовому і, зокрема, українському письменстві митці слова дуже часто використовують художній прийом самохарактеристики персонажа через його життєву філософію з метою досягнення найбільш глибокого і адекватного внутрішнього розкриття характеру і поведінки героя. Найбільш продуктивно засіб розкриття життєвої філософії героя функціонує у творах Л. Толстого і Лесі Українки, І. Франка і Ф. Стендаля, О. Уайльда і В. Винниченка.

Однак ще більш важливим видається окреслене дослідження з огляду на те, що прийом розкриття філософії героя стає засобом для увиразнення й самої авторської позиції стосовно негативної поведінкової лінії персонажа, а такий ракурс проблеми розкриває подальші можливості й потенціали наукових студій.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / перекл. проф. Івана Огієнка. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2002. 1168 с.
2. Богачов А. Досвід і сенс: монографія. Київ : Дух і Літера, 2011. 336 с.
3. Бузулан Г. Компаративний аналіз двох романів «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика і «Злочин і кара» Ф. Достоевського. *Дивослово*. 2004. № 9. С. 19-22.
4. Дивак М. Візьміть правдолюбів під варту! *Українська мова і література в школі*. 1990. № 9. С. 68-72.
5. Дудар Н. На крові щастя не збудуєш : Компаративний аналіз романів Панаса Мирного й Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Злочин і кара» Ф. Достоевського. *Зарубіжна література*. 2007. № 12. С. 14-16.

6. Іларіон Митр[ополит]. Віра спасе Вас! (Великоднє послання в Україну) *Віра й Культура*. Вінніпег. 1956. Ч. 7. С. 4
7. Ільницький О. Конфлікт між козацьким і селянським світоглядом у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Слово і час*. 1990. № 4. С. 51-56.
8. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 685 с
9. Зборовська Н. Пропаща народна мужність у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури*. Київ : Академвидав, 2006. С. 131-142.
10. Кучера Т. Сенс життя як етична проблема. *Університетська кафедра*. 2012. № 1. С. 79-91.
11. Мирний Панас. Збір. творів : у 7 т. Київ : Наук. думка, 1963-1969.
12. Михайлин І. Воли і ясла : До філософської інтерпретації роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Зб. праць Харківського історико-філологічного товариства*: Нова серія. Харків, 1994. Т. 2. С. 61-73.
13. Павлишин Л. Проблема сенсу життя у філософії Фрідріха Вільгельма Ніцше : автореф. дис. ... канд. наук : 09.00.05. Київ, 2009. 18 с.
14. Сафонік Л. Буттєвість сенсу людського життя : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 350 с.
15. Тимків Н. Роль і місце авторської позиції у романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Українська література в загально-освітній школі*. 2005. № 10. С. 21-25.
16. Турчин М. Пропаща доля внука: Ще одне прочитання образу Чіпки. *Дивослово*. 2004. № 9. С. 19-22.
17. Цимбал Т. Людина у пошуках ґрунту: монографія. Київ ; Кривий Ріг : Вид. дім, 2010. 284 с.
18. Шинкарук В. Про смисл буття. *Шинкарук В. Вибрані твори* : у 3 т. Київ: Український Центр духовної культури, 2004. Т. 3. Ч. 2. С. 322-325.

The article explores common among writers complex problems – the problem of good and evil, the problem of crime and punishment. These problems will always be relevant because they related to the difficult choices in each person's life which sooner or later she is forced to do, encountering evil. Analyzing your own life, a person is inclined to seek justification for his unworthy acts and faults. In such a situation, a person is able to substitute (rearrange) the concept of good and evil, in order to avoid direct recognition your own crime inasmuch as fear because she is afraid of punishment or reproaches of conscience.

So, in the mind of man is formed peculiar «life philosophy» which justifies her crimes and generates a person's confidence in its correctness and impunity of her actions.

As a result, such a vital position leads a person to internal conflict, demoralization of personality and spiritual death. In world and, in particular, Ukrainian writing authors often use artistic techniques character's self-characterization in order to reach the deepest and adequate internal disclosure of character and hero behavior. At the same time, this technique becomes a means of expressing the author's position, about hero's negative behavior, namely – self-exposure of the hero.

Such an artistic technique most productive functioning in works by writers such as F. Dostoevskiy and P. Myrnyi, L. Tolstoy and Lesya Ukrainka, I. Franko and F. Stendal, O. Wilde and V. Vynnychenko. This function can take many forms – from the internal reflection of the character, who became a victim before morally destructive acts of a villain and seeks psychological rehabilitation to the outright justification of his criminal offender which are cynically disguised as a «public benefit».

Key words: life philosophy, meaning of life, the problem of good and evil, problem of crime and punishment, internal conflict, self-characterization, self-exposure (self-revelation), self-destruction.

Отримано: 20.09.2019 р.